

Araştırma Makalesi/Research Article

Dolabnâme Türünün Osmanlı Ben-Anlatılarına Katkısı: Fakîrî'nin *Dolabnâme*'si Örneği

The Contribution of Dolabnâme Genre to Ottoman Ego-Documents: The Sample of Faqîrî's *Dolabnâme*

TÜRKAN ALVAN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve İslami Türk Edebiyatı Bölümü

Istanbul Medeniyet University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History and Islamic-Turkish Literature

(turkan.alvan@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-9945-9393

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 03.05.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 10.06.2024

Alvan, Türkan. "Dolabnâme Türünün Osmanlı Ben-Anlatılarına Katkısı: Fakîrî'nin *Dolabnâme*'si Örneği" *Ceride* 2, no. 1 (Haziran/June 2024): sayfa/pp x-y

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12634060>

Öz

Klasik Türk şiirinde XIV. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkan dolabnâme türü; Allah aşkını, varoluş sırrını ve kadere teslimiyeti su dolabı alegoris (temsilî istiare) üzerinden soru-cevap yoluyla ve tahkiyevî üslupla anlatan şiirlerdir. Kalkandelenli Fakîrî, 29 Rebiülâhîr 904 (14 Aralık 1498) tarihinde yazdığı *Dolabnâme* adlı mesnevisini Sultan II. Bayezid'e (salt. 1481-1512) sunmak istemiştir. Fakîrî'nin mesnevi nazım şekliyle 797 beyit ile yazdığı bu eser, benzerleri içinde en uzun ve müstakil do-

labnâmedir. Bu makalede İhsan Fazlıoğlu'nun ben-anlatısı ontolojisi hakkındaki tespitlerine dayanarak Fakîrî'nin *Dolabnâme* adlı eseri *ben*, *biz* ile *kendilik* ve *öteki-ben* anlatısı olarak incelenmiştir. Genç yaşta ölen Kalkandelenli Fakîrî'nin kendi sergüzeştinden bahsettiği bu eser, meçhul şairin otobiyografisine katkı sağlamaktadır. Su dolabı alegoriyle Fakîrî'nin kendilik anlatısı olarak okunabilen eserde, ayrıca öteki-ben rolünde Cem Sultan (ö. 1495) ve Sultan II. Bayezid'den bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Su dolabı, Dolab-ı Muhammedî, şiir, dolabnâme, ben-anlatıları, kend'öz

Abstract

Dolabnâmas are poems that appeared in classical Turkish poetry from the end of the 14th century onwards and narrate the mysteries of existence, love of Allah and submission to fate through the allegory of a water-wheel in a question-answer style. Faqîrî, a poet from Tetovo (Tetobo / Kalkandelen), wrote his *Dolabnâme* on 29 Rebiülâhîr 904 (14 December 1498) to present it to Sultan Bayezid II (reign 1481-1512). This work, which Faqîrî wrote in the form of a 797 couplet masnawi, has the feature of being the longest dolabnâme among similar ones. In this article, based on İhsan Fazlıoğlu's determinations on the ontology of self-narrative, Faqîrî's *Dolabnâme* is analysed as a narrative of the *I*, *we*, and *self*, also *other*. There is very little information about the life of Faqîrî, who died at an early age. This work, in which Faqîrî talks about his life, will contribute to the poet's autobiography. In the work, which can be read allegorically as Faqîrî's *the self-essence-narrative*, *the other* Cem Sultan (d.1495) and Sultan Bayezid II are also mentioned.

Keywords

Water-wheel, Noria al-Muhammadiyya, poem, dolabnâme, ego-documents, self-essence

Giriş

Otobiyografik tarih yazımında asıl kaynaklardan olan ben-anlatıları, insanın göstermek/saklamak istediği kişilik ve kimliği ile kendilik arayışının takibine imkân veren metinlerdir. Ben-anlatısında -örtük ya da seçilir düzeyde- kişinin ailesi, toplumu ve ülkesindeki benlik algısını gösteren, değişimlere karşı kişinin duruşunu yansıtan ifadelerin bulunması gerekir. Ben-anlatıları “*Bireysel insan davranışlarını gerekçelendirmeli, korkuları açık etmeli, bilgi birikimini ortaya koymalı, değer yargılarını göstermeli, hayat tecrübelelerini ve beklentilerini yansıtmalıdır.*”¹

Ben-anlatılarının kuralı olan “kişinin mutlaka kendi kaleminden kendini anlatması” dikkate alındığında sergüzeştname, hatırat, günlük, mektup, hatta hac seyahatnamesi gibi mensur veya manzum metinler ben-anlatısı sayılabilir. Bu bağlamda yeniden incelenirse klasik Türk edebiyatında edebî türlere ait metinlerin müstakil, kısmî veya parçalı olarak gruplandırılan ben-anlatısı çalışmalarına² katkısı olduğu görülecektir.

Ben-anlatısı kavramının felsefî / nazarî ve tarihî çözümlemesini yapan İhsan Fazlıoğlu, Osmanlı ben-anlatılarının arka planının kurucu unsurları olan kendini idrak (*idrâk el-zât*) ve kendini gerçekleştirmek (*tahkîk el-zât*) arasındaki diyalektik ilişkiye dikkat çekmiştir. Fazlıoğlu’na göre *ben* kavramının ontolojik tabakalaşmasında üç kurucu unsur vardır: İlk tabakadaki kişilik (*şahsiyet*); insanın yetiştiği toplulukta aldığı eğitim (*terbiye*) ile kazanılır ve davranış hafızası olan geleneklerine aidiyetiyle kişiyi *benlik* sahibi kılar. İkinci tabakada, aynı vatanında yaşayan toplulukların bireyleri; mensup oldukları toplumu özümseyerek örgün / yaygın eğitim (*talim*) ile toplumsallaşırsa kimlik (*hüviyet*) sahibi olur, *bizlik* dairesine girer. Üçüncü tabakada, şahsiyet ve hüviyetin üstünde *haysiyet* kuruludur. Bu aşamada âkil-bâliğ olan bireyde haysiyet; bütünleştiği şahsiyet ve hüviyeti, yani *kendilik*; *benlik* ve *bizliği* içererek aşar, ferdiyet bilinci zuhur eder, kendini idrak gerçek-

1 Winfried Schulze, “Ben-Anlatıları: Tarihteki İnsana Yakınlaşmak mı? ‘Ben-Anlatıları’ Konferansı Üzerine İlk Değerlendirmeler,” çev. Tuğba İsmailoğlu Kacı, *Ceride* 1: 2 (Aralık 2023): 140.

2 Ben-anlatısı kategorileri için bkz. Selim Karahasanoğlu, “Niçin Çıkıyoruz?” *Ceride* 1, no. 1 (Haziran 2023): 18-23. Ayrıca bkz. Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları” *Turkish History Education Journal TUHED* 8, no. 1 (2019): 217-18; Selim Karahasanoğlu, “Ben Anlatıları,” *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş (İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2019), 280-84; Cemal Kafadar, “Ben ve Başkaları: On Yedinci Yüzyıl İstanbul’unda Bir Dervişin Güncesi ve Osmanlı Edebiyatında Birinci Ağzdan Anlatılar,” *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* (İstanbul: Metis Yayınları, 2010), 39-71.

leşir. Bu üst-bilince sahip olan insan artık muhatabını arar; kendisi hakkın-da konuşma, yazma ihtiyacı duyar.³

Hikmetin ve felsefenin yardımıyla kendilik idrakine varan ve kendini gerçekleştiren insanın kendilik anlatısı vardır. Kendini idrak (*idrâk el-zât*) ve kendini gerçekleştirmek (*tahkîk el-zât*) konularında İslam-Türk coğrafyasında yazılan eserlerdeki ben-anlatılarının nazarî arka planı İbn Sina ekolü başta olmak üzere meşşâî, kelimî, işrakî ekollerden; nazarî ve amelî anlamda ise Gazzalî etkisiyle tasavvuftan ve özellikle Ekberî Ekol'den etkilenmiştir. Ancak insanın kendilik/ferdiyet idrakine dair en ciddi vurgulardan birini Ekberî ekolün pîri olan İbn Arabî *Fusûsü'l-Hikem*'in *Muhammed Fassı*'nda yapmıştır.⁴ İbn Arabî'ye göre hakikat-i Muhammediyye'yi içkin yönüyle, en mükemmel insan-ı kâmil (*ekmel-i kümmelîn*) Hz. Muhammed'dir. O, eşsiz ferdiyetiyle *cevâmîü'l-kelîm*'dir; yani tüm peygamberlerin niteliklerini evvelen ve âhiren kendinde cem' etmiştir.

Hz. İnsan da denen ideal insanın aslı olan Hz. Muhammed'in kendilik bilincini idraki, varlık âleminde tecelli eden estetik duyusun da kaynağıdır. Burada aslında Hz. Muhammed'in ferdiyetinde, Allah'ın kendi ruhundan ruh verdiği, ahsen-i takvim üzere yarattığı, meleklerini secde ettirdiği insanoğlunun her birine "biricik" değer atfedilmektedir.⁵ Ferdiyet ve cemâl makamlarının sahibi Hz. Muhammed'e benzemekle, eşyanın hakikatini idrak eden insan-ı kâmiller sayesinde; celâli de içeren cemâl tecellileri (*estetik*) ile kâinat bezenir (*sanat*), eşya anlam kazanır. Ferdiyet bilincine erişen insanın duruşu, duyusu, hâli en iyi büyük sanatkârlarda gözlenir.⁶

*Yüz bin yigirmi dört bin cânlar cânım içinde
Gizlü Muhammed cânı dahı içerü bizden*⁷ (Yünus Emre)

3 İhsan Fazlıoğlu, "Öz.ne'nin Kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme," *Ceride* 1, no.1 (Haziran 2023): 50-53.

4 Fazlıoğlu, "Öz.ne'nin Kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme," 48-49, 53.

5 Konunun evrenselliği açısından Goethe'nin 1774'te yazdığı *Mahomets Gesang* (Muhammed'in Nağmesi) adlı şiiri hatırlanmalıdır. Bu şiirinde Goethe bir nehre benzettiği Hz. Muhammed'in tümel bâtını temsil eden nehrin kardeşleri olan ırmakları, bünyesinde toplayarak sonsuzluk denizine (vahdet) ulaştırmasından bahsetmiştir.

6 Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Gözel, Özün Göze Gelmesidir: Estetikin Varlık İlkesi Olarak Ferdiyet," *Kendini Bulmak*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 60-79.

7 Mustafa Tatcı, *Yünus Emre Divânı* (İstanbul: H Yayınları, 2010), 233/3.

Klasik İslam düşüncesindeki felsefe ve hikmeti, sezgisel de olsa duru ve özlü Türkçe ile halka anlatan klasik Türk edebiyatının kurucu metinleri, çoğunluğu sufi veya muhib şairin kendilik bilincini yansıtan eserlerdir. Bunlar Osmanlı coğrafyasında yetişen eğitimsiz bireylerde bile “en azından” şahsiyet ve hüviyetin oluşmasını sağlamıştır. *Garibnâme Mevlid*, *Muhammediyye* gibi bu kurucu metinleri Osmanlı toplumunun hafızası olarak gören Fazlıoğlu, bunların müelliflerinden özellikle *kendilik filozofu*⁸ dediği Âşık Paşa’ya (ö. 1332); Hoca Ahmed Yesevî’ye (ö. 1166) ve Yûnus Emre’ye (ö. 1320?) özgelik atfetmiştir. Fazlıoğlu’na göre Yûnus Emre’nin sıkça ıstılah olarak kullandığı *kend’özi* (*kendi + öz*) kelimesi, *idrâk el-zât*, yani kendilik idrakinin pek güzel ifadesidir.⁹ *Pes kend’özün bilmezsen bir hayvândan betersin*¹⁰ diyen Yûnus Emre; kend’özünü idrak edemeyenlerin hayvandan aşağılık derekede olduğundan çokça bahsetmiştir. Celvetî şeyhi İsmail Hakkı Bursevî’nin (ö. 1725) *Ferahu’r-Rûh* adlı *Muhammediyye* şerhinde hikmet konusuna değinirken Yûnus Emre’den bahsetmesi¹¹ de bu bağlamda dikkate değer. Öte yandan XV. yüzyılda *İy miskin âdemoğlanı kend’özine gelsene*¹² diyen Âşık Yûnus’un da Yûnus Emre’den ayrı tutulamayacağı âşikârdır.

Osmanlı ben-anlatılarının zihniyet zemininde “Kendilik ya da Yûnus Emre’nin ifadesiyle *kend’öz*, *ben* ve *biz* içinde erimiş, bi’l-kuvve, gizil olarak mevcuttur. *Ben* ve *biz* ile kurulacak her cümlenin en altında kendilik yatmaktadır.”¹³ İnsan kend’özünü, tasavvufta bir eylem felsefesi olarak ancak “bir oluştâ” idrak ettiği için bu metinlerdeki *biz* ifadesi, Fazlıoğlu’na göre *kend’oluş* (*tahkîk el-zât*) kavramının temsilidir. Dolayısıyla Yûnus Emre gibi nefis terbiyesi görmüş klasik şairler, şiirlerinde *ben* ve *biz* dediği zaman, aslında kendiözünü gerçekleştirilmekten bahsetmektedirler:

Biz bizi bilmezidük bizi kendüden eyledi
Âşikâre kıldı bizi kendüy pinhân eyledi

-
- 8 Az veya çok aynı zihniyeti (amentü) temsil eden kurucu metin sahibi Âşık Yûnus, Kaygusuz Abdal, Eşrefoğlu Rûmî, Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmed gibi ârif şairlerin de bu ifadeyi hak ettiği kanaatindeyiz.
- 9 Fazlıoğlu, “Öz.ne’nin Kıyâmı: ‘Ben’, ‘Biz’ ve ‘Kendilik’ Hakkında Nazarî Bir Çözümleme,” 53.
- 10 Tatcı, *Yûnus Emre Divânı*, 248/5.
- 11 Mustafa Tatcı, “Yûnus Emre,” *Fetih ve Medeniyet Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi* 1, no. 2 (Nisan 2021): 16.
- 12 Mustafa Tatcı, *Âşık Yûnus* (İstanbul: H Yayınları, 2008), 157/1
- 13 Fazlıoğlu, “Öz.ne’nin Kıyâmı: ‘Ben’, ‘Biz’ ve ‘Kendilik’ Hakkında Nazarî Bir Çözümleme,” 54.

İy **bizümle** yâr olup dosta giden gelsün berü
Yok eyleyüp **kend'özin** cân terk iden gelsün berü¹⁴ (Yûnus Emre)

Bundan öte, insan kendilik idraki (*idrâk el-zât*) ve kend'oluş (*tahkîk el-zât*) bilinciyle davrandığının bilincine varırsa yani, kendilik idrakinin idrakinine erişirse (*idrâk idrâk el-zât*) kendini bilgi konusu kılabilir. Sadece bu mertebeye erişen insan "*Nefsini tanıyan / bilen Rabbini bilir.*" düsturuyla Allah'ın varlığını idrak eder, ya da O'nu tam idrak edemeyeceğini idrak eder, böylece eşyanın hakikati, kâinatın varoluşu ve düzeni hakkında konuşmaya başlar.¹⁵ Ârifî *billah* da denen bu insanın nazarının değdiği her şey, cansız sayılan cemâdât bile canlıdır, onun nazarıyla anlam kazanır. Ârifin kendilik bilinci, eşya ile özdeşleşince o da varlığın dilinden anlamaya başlar.¹⁶ Eğer ârifî *billah* şair olmuşsa Yûnus Emre'nin suyla, ağaçla, kopuz ve çeşte sazıyla; Âşık Yûnus'un çiçekle konuşması gibi şiirlerinde tabiatla aşka dair söyleşir:

Ey kopuz ile çeşte aslun nedür ne işte
Sana **suâl soraram** eydiver bana işte

Eydür ki aslum ağaç koyun kirişi birkaç
Gel işretüm dinle geç aklı koma beleşte

Yûnus imdi Sübhân'ı vasf eylegil gönülde
Ayru degül ârifden bu kopuz ile çeşte (Yûnus Emre)

Sordum sarı çiçeğe boynun neden eğridür
Çiçek **eydür** iy derviş kalbüm Hakk'a doğrudur¹⁷ (Âşık Yûnus)

Türk şiirine mahsus edebî bir tür olan dolabnâmeler de kendilik idrakinin yansıtan eserlerdir. "Klasik Türk şiirinde XIV. yüzyıl sonunda ortaya çıkan; Allah aşkını, varoluş sırrını ve kadere teslimiyeti su dolabı alegorisi

14 Tatçı, *Yûnus Emre Divânı*, 358/1, 288/1.

15 Bkz. Fazlıoğlu, "Öz.ne'nin Kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme," 56-58.

16 İbn Arabî, *Fusus'ül-Hikem*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006), 121, 187; İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye Âlemin Yarattığı*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayınları, 2016), 156-57.

17 Şiirler için bkz. Tatçı, *Yûnus Emre Divânı*, 147, 21, 301; Tatçı, *Âşık Yûnus*, 40.

(temsilî istiare) üzerinden soru-cevap ve tahkiyeli üslupla anlatan şiirlere dolabnâme denir.” şeklinde tanımladığımız bu şiirlerin bilinen iki örneği Âşık Yunus (ö. 1438?) ve Kaygusuz Abdal’a (ö.1444?) aittir. Ne var ki II. Bayezid devri (1481-1512) şairi Kalkandelenli Fakîrî, Şeyh Ahmed Hayâlî-i Gülşenî (ö. 1569), Gazâyî mahlaslı Kırım Hânı Gâzi Giray (ö. 1607) de dolabnâme şairleridir. Dolabnâmeler şekil ve muhteva olarak âşıkâne ve hakîmâne olarak ikiye ayrılmaktadır. Bilinen tek âşıkâne dolabnâme Âşık Yunus’un ilahisidir.¹⁸ Diğerleri ise hakîmâne dolabnâmenin öncüsü Kaygusuz Abdal’a nazîre olarak yazılmış uzun şiirlerdir. Hakîmâne dolabnâmelerde su dolabı; şairin sorusuna mukabil sergüzeştini anlatırken en çok ölümden bahseder, didaktik üslupla nefis terbiyesini öğütler.¹⁹

Bütün dolabnâmelerde alegorik üslupla kendilik anlatısı vardır. Dolab-ı Muhammedî gibi su dolabına dönüşen ağaç metaforu; genel anlamda tasavvufî/irfanî gelenekteki kendilik/ferdiyet idrakine eren nefis-i nâtıka sahibi olan insan-ı kâmilin (Hz. İnsan/ideal insan) temsilidir. Ne var ki her insanın kendilik anlatısı, kendilik menkıbesi kesbî ve vehbî olarak kabiliyetine, ilmine ve irfanına göre farklılaşır. Kaygusuz Abdal’ınki ya da Âşık Yunus’un âşıkâne üslupla söylediği *Benim adım dertli dolap* ilahisi gibi, her dolabnâme şairinin kendilik tecrübesi kendine özgüdür.

II. Bayezid devri şairi Kalkandelenli Fakîrî’nin *Dolabnâme*’si ise müstakil ben-anlatısına sahip tek dolabnâmedir. Bu eserdeki müstakil ben-anlatısı ile *Fakîrî*’nin hayatı hakkında yeni bilgiler ortaya çıkmıştır. Fakîrî’nin bu eseri kendilik anlatısı olarak da benzersizdir. Eserde Fakîrî’nin *kendilik anlatısı ben, biz* ve *öteki-ben* ile inşa edilmiştir. Hâsılı bu makalede önce, dolabnâme şairlerinin üst-bilincinin sembolik dinamikleri kendilik anlatısı dâhilinde aktarılacak; sonra Fakîrî’nin *Dolabnâme*’sindeki ben-anlatıları incelenecektir.

18 *Dolab niçün inilersin / Derdüm vardur inilerüm / Ben Mevlâ’ya âşık oldum / Derdüm vardur inilerüm*
Benüm adım dertli dolap / Suyum akar yalap yalap / Böyle emr eylemiş Çalap / Derdüm vardur inilerüm
Beni bir dağda buldılar / Kolum kanadum kırdılar / Dolaba lâyük gördiler / Derdüm vardur inilerüm...
Yaradan’dan hünüm vardur / Evliyâdan demüm vardur / Nefs gibi düşmanum vardur / Derdüm vardur inilerüm
Derviş Yunus eydür âhı / Gözyaşı döker günâhı / Hakk’a âşıkam vallâhi / Derdüm vardur inilerüm
 (Tatçı, Âşık Yunus, 88)

19 Dolabnâme türünün özellikleri için bkz. Nihat Öztoprak ve Türkan Alvan, *Fakîrî Dolabnâme* (İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2022), 22-25, 27-28.

Dolab-ı Muhammedî Alegorisi ile Kendilik Anlatısı

Medinetü'n-Nevâ'ir (Su Dolaplarının Şehri) diye meşhur olan Hama'da, Asi Nehri'ne kurulan su dolaplarının en büyüğü olan Dolab-ı Muhammedî (*Noria/Na'ura al-Muhammediyya*); dolabnâmelerin asıl ilham kaynağıdır. Bugün de turistik olarak ziyaret edilen Dolab-ı Muhammedî'yi Memlûkluların Hama hâkimi Aydemir eş-Şeyhî et-Türkî 763'te (1361) yaptırmıştır.²⁰ Osmanlı döneminde pek çok hacı; ben-anlatısı özelliği taşıyan hac seyahatnâmelerinde Rumeli'den Anadolu'ya karayolu hac güzergâhında gördükleri Dolab-ı Muhammedî'den bahsetmişlerdir.²¹

Gerhard Huber, *Dolab-ı Muhammedî*, Hama/Suriye Nisan 2009.

20 Dolab-ı Muhammedî hakkında geniş bilgi için bkz. Türkan Alvan, *Benim Adım Dertli Dolap Türk Edebiyatında Dolabnâme* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021), 43-73.

21 Muhammet Emin Altınışık, "Nihâni'nin Manzum Hac Seyâhatnâmesi," *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi Özel Sayı*, 1 (2023): 715-36; Suat Donuk, "Servet Mahlaşlı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Hac Seyâhatnâmesi," *SUTAD* 41 (Bahar 2017): 13-38. Diğer hac seyahatnâmeleri için bkz. Alvan, *Benim Adım Dertli Dolap Türk Edebiyatında Dolabnâme* (2021), 43-73.

Kaygusuz Abdal, Edirneli kadı Abdurrahman Hibri²² (ö. 1659) ve Evliya Çelebi²³ gibi pek çok hacının etkilenip bahsettiği Dolab-ı Muhammedî'nin bölgede yaygın efsanesi kısaca şöyledir: "Hıristiyan/Yahudi bir marangozun Hama'da yaptığı büyük su dolabı çalışmamış, marangoz su dolabına semavî peygamberler adına yalvarmışsa da dolap dönmemiş. En sonunda "Ey dolap, Muhammed aşkına dön!" deyince su dolabının çarkları inleyerek dönmeye başlamış. Hayrette kalan marangoz da Müslüman olmuştur." Bu bağlamda hacıların Dolab-ı Muhammedî'den neden çok etkilendiği sorusu sorulabilir. Cevaben: eskiden ekonomik ve sosyal zorluklar sebebiyle hac ölümüne bir seyahatti. Dolayısıyla hac yolundaki hacılar, Allah ve Resul'üne kavuşma iştiağıyla tevbe, teslimiyet, tevekkül hissîyatıyla gözyaşı dökerken gördükleri Dolab-ı Muhammedî'nin su saçarak inleyerek dönüşünü kendi hallerine benzetmişlerdir.

"Dolabnâmelerde kendilik anlatısı nasıl gerçekleşir?" sorusu mukâbili, bu tür şiirlerin ontolojik yapısına bakmak gerekir. Dolabnâmelerin kurgusunda, sadece doğaya bağlı (*kayd/alaka*) ve ölümlü bir varlık olmayan insanın metafizik bir varlık olduğu vurgusu vardır. Ârifler nazarında en heybetli su dolabının adının Dolab-ı Muhammedî olması, varoluşun kaynağı olan hakikat-i Muhammediyye²⁴ ile ilişkili kavramların alegorik olarak temsil eder. Bu bağlamda inleyerek dönen Dolab-ı Muhammedî gibi görülen su dolapları, klasik Türk edebiyatında devir nazariyesi dâhilinde; insanın (*micro kosmos/âlem-i sugra*) ve kâinatın (*macro kosmos/âlem-i kübra*) sembolü olmuştur. Eşyanın hakikati insanda gizlidir, bu yüzden "Her insanın bir âlem olduğunu söyleyen kadîm sûfi/ irfânî kültürümüzün, Hz. İnsan'ın âlemlere rahmet olduğunu ifade eden âyeti yorumlarken âlem kavramını yalnızca evren anlamında değil aynı zamanda insan olarak da anlaşılmalıdır."²⁵ XVII. Yüzyıl şairlerinden Kafzâde Fâizî bu gerçeği şöyle ifade etmiştir:

22 Sevim İlgürel, "Abdurrahman Hibri'nin Menâsik-i Mesâlik'i," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 6 (1975): 110-28.

23 Evliya Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Robert Dankoff ve dğr. (İstanbul: YKY, 2011), 1: 3/41.

24 *Hakikat-i Muhammediyye*: İlk dönem sufilininin bahsettiği ve İbn Arabî'nin yetkin dille ifade ettiği bu kavram kısaca şöyledir: "Lâ ta'ayyun (belirsizlik) mertebesinin sahibi Vücûd-Mutlak olan Allah, varlığın ilk tenezzülü olan bu mertebede tecelli etti. Nûr-ı Muhammediyye, cem'ü'l-cem', kalem, ilk akıl, velâyet-i mutlak da denen bu mertebede Allah'ın sonsuz isim ve sıfatları ilmen muhtasar halde toplandı. Sonra a'yân-ı sâbite mertebesinde Allah'ın esma ve sıfatlarının küllî-cüzî manâları, ilmî sûretlerde birbirinden seçilir hale geldi. Ezelden ebede kâinatta ortaya çıkan/çıkacak olan her varlık, a'yân-ı sâbitelerin yansımasıdır. Bundan sonra gelen varlık mertebeleri hakikat-i Muhammediyye ile zâhir ve mümkün olmaktadır.

25 Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Kendilik Üzerine Düşünceler," *Kendini Aramak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 29-32.

Çarh urmada aşkı ile bî-bâk

Dolâb-ı Muhammedî'dür eflâk²⁶ (Kâfzâde Fâizî)

Dolab-ı Muhammedî'den bahseden şairler arasında Kaygusuz Abdal oldukça özgün bir yere sahiptir. Menâkıbına göre Kaygusuz Abdal kırk dervişle hac dönüşü ziyaret ettiği Dolab-ı Muhammedî'den etkilenerek meşhur *Dolabnâme*'sini yazmıştır. Kaygusuz Abdal'ın *Dilguşâ*, *Gevhernâme*, *Vücûdnâme* gibi eserlerinde "Hakk tebâreke ve teâlâ bu kâinâtı vücuda getirdi. Vücûda getirileden beri, Muhammed Mustafa gibi insân-ı kâmil gelmedi... Yirde gökde cümle halka Muhammed Mustafa'yı baş eyledi."²⁷ ve "Âlem küllî vücûdumdur vücûdum / Özüm özüme kılarım sücûdum"²⁸ gibi hakikat-i Muhammediye ile ilintili olarak kendilik idrakine dair ifadeleri çoktur.

Bir diğer sanatkâr sufi Pîr Sünbül Sinan da mürsidlik makamına geçerken su dolabından aldığı ilhamla meşhur *Sünbülî Salâtı*'nı bestelemiştir.²⁹ *Sünbülî Salâtı*'nda özellikle "mürşid-i kâmil seçilme" yükü ile "muhatâb-mükellef-mes'ûl bir ferd"³⁰ olarak Sünbül Sinan'ın yaşadığı korku ve ümit arasındaki salınım hemen hissedilir. Zira "ben-anlatılarına ilişkin metinler, özellikle kendilik-anlatıları anlamındaki, esas itibarıyla bu üst-bilinç durumuna ermiş, ufka bakan, soru soran, ürperti içinde olan, korku ile ümit arasında salınan, bunalımı yaşayan, dolayısıyla kendilik bilinçleri yüksek fertlerin bir tür tekrar varlığa tutunma araçları olarak da okunabilirler. ...Kendilik bilincine ermiş bir ferd, hayatı korku ile ümit arasında (*beyn el-havf ve'r-recâ*) bir salınım hâlinde yaşar. Bu hâl en çok filozoflarda, şairlerde, musikişinaslarda, yazarlarda sıkça müşahede edilir."³¹ Kaygusuz Abdal ve Sünbül Sinan'ın menkıbelerinde ortaya çıkan bu iki sanat eseri, her iki

26 Nevîzâde Atâyi, *Hadâ'iku'l-Hakâik fi Tekmîleti's-Şakâik* (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2017), 2:1650.

27 Şehzâde Alaaddin Gaybî, "*Saraynâme*," *Kaygusuz Abdal Külliyyâtı* (Ankara: TDK Yayınları, 2021), 1021.

28 Şehzâde Alaaddin Gaybî, *Kitâb-ı "Mıglatanâme"*, *Kaygusuz Abdal Külliyyâtı*, 655.

29 Halvetî piri Cemâl-i Halvetî (ö.1494) hacca niyetle İstanbul'dan yola çıkmış, ancak vefat etmişti. Onunla hacda buluşmak üzere Mısır'dan yola çıkan Sünbül Sinan, merhum mürsidinin İstanbul'daki Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nı kendisini devrettiğini yolda öğrendi. Sünbül Sinan yüklendiği ağır manevî emanetin endişesiyle yolda rastladığı bir su dolabına saklandı, uzun süre tefekküre daldı. Durmadan salavât okurken su dolabının inler gibi, ağır ağır dönüşünden müphem meşhur *Sünbülî Salâtı*'nı besteledi; âsitâne postnişini olunca da bu eserini dervişlerine öğretti. Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda 10 Muharrem'de okunan *Sünbülî Salâtı* sonraki postnişin Merkez Efendi devrinde Osmanlı coğrafyasında yayıldı. (Bkz. Alvan, *Benim Adım Dertli Dolap Türk Edebiyatında Dolabnâme*, 75-81.)

30 Bkz. Fazlıoğlu, "Kendilik-Bilinci Üzerine," *Kendini Bulmak*, 40-46.

31 Fazlıoğlu, "Öz.ne'nin Kiyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme," 62, 61.

sûfinin insan-ı kâmil olma yolunda “iddialarının epistemik doğrulayıcısıdır.”³² denilebilir.

Dolabnâmelerde insanı temsilen su dolabına dönüşen ağacın seçilmesi, irfanî gelenekte mitik sembol olan varlık ağacı (*Şeceretü'l-Kevn*) ile de ilişkilidir. İbn Arabî'ye atfedilen *Şeceretü'l-Kevn*'de³³ çekirdek-ağaç sembolü ile hakikat-i Muhammediye sayesinde varlık mertebelerinin zuhûrunda Hz. İnsanın rolü destansı üslupla anlatılmıştır. “İnsan *Şeceretü'l Kevn*'in meyvesi ve Cemâlullâh'ın aynası hükmünde olduğundan, yaratılışın gayesidir.”³⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de “Kün!” emriyle Hakikat-i Muhammediye mertebesinde varlık âleminin ilk zuhurundan bahsedilmesi (Nur/35, Ahzab/45-46), Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya yasaklanan *Şeceretü'l-Huld* (Bakara/35); Mirac'da Hz. Muhammed'in Sidretü'l-Münteha'yı geçip ruyeti müşahedesi (Necm/14); *Şeceretü'r-Rıdvan* altında biat (Fetih/18) gibi “mukaddes, mübarek ağaç” anlatıları bu sembolün kaynağıdır. Hadis-i şeriflerde de ağaçların zikri, hurma kütüğünün (Hannâne) inleyerek dile gelmesinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda İbn Arabî hurma-insan benzerliğinden bahseden hadislere dayanarak hurma ağacı ve meyvesinin esrarından bahsetmiştir.³⁵

Sufî/irfanî geleneğin eserlerinde varlık ağacı meyvesi, varlık mertebesindeki ricâlullâhı ve silsiletten Hz. Muhammed'in yeryüzündeki varisi olan kâmil mürşidleri temsilen kullanılmıştır. Bunun halka yansımaları olsa gerek, Pakistan/Sind'de Abdülkadir Geylanî adı verilen çok sayıda ağaç vardır.³⁶ Dolayısıyla dolabnâmelerde ağaçtan yapılan su dolabının epik söyleyişle dile gelip ilahî aşkla inleyerek dönerken şairle dertleşmesi “ârif şairin menkıbesi” sayılabilir. Nitekim kendilik idrakinin idrakine erişen Kaygusuz Abdal, kendini bilgi konusu kılabilirdiği için yazılış rivayetiyle *Dolabnâme* şiiri ve Dolab-ı Muhammedî kendi menâkıbı içinde yer almıştır.³⁷ Yûnus Emre'nin aşağıdaki II. beyitinde *er sırrı* dediği, bütün varlık âleminin varoluş sebebinin aşk ve ilim oluşudur.³⁸ Yûnus Emre ***Çalap aşkı câdaydı bu bilîşlik***

32 Fazlıoğlu, “Öz.ne'nin Kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme,” 50.

33 Bkz. İbn Arabî, *Varlık Ağacı: Şeceretü'l-Kevn*, çev. Hüseyin Şemsi Ergüneş (İstanbul: İz Yayınları, 2010).

34 Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı (İstanbul: İFAV Yayınları, İstanbul, 2014), I: 9, 34, 126.

35 İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye Âlemin Yaratılışı*, 68.

36 Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004), 40.

37 Bkz. Şehzâde Alaaddin Gaybî, *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, *Kaygusuz Abdal Külliyyâtı*, 1172-76.

38 Bu konuya ulema ve urefanın yaklaşımları için bkz. İhsan Fazlıoğlu, *Fuzûlî Ne Demek İstedî?* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).

andaydı / Âdem-Havvâ kandaydı **biz** anunla **yâr** iken” beyitinde buna işaret etmiştir.

Bu **ezelî birliği** ya bu **cihân dirliği**
Ya bu gönül birliği bil **Kudret Budağı**'dur

...

Er sırrıdır sırrın senün er yeridür yirün senün
Ne yerededür yirün senün sana sorarum **ey ağaç**

...

Dervîş olan bel bağlaya **dolaplayın** çok ağlaya
Her kanda **dolap** varısa anda **bâg** u bostân olur³⁹ (Yûnus Emre)

Tasavvufî/irfanî geleneğe göre *kenz-i mahfî*⁴⁰ kudsî hadisindeki “bilinmeyi sevdim/istedim” ifadesi marifet (*ilim*) ve muhabbet (*aşk*) kavramlarını içerir. Kudsî hadisteki muhabbet/*hubb* ile aynı kökten türeyen *habbe*, “çerkerdek, tohum” demektir. Dolayısıyla muhabbet “sevginin yeşerttiği tohum” gibi düşünülebilir.⁴¹ Allah'ın insanın kalbine ve eşyanın özüne attığı sevgi/aşk tohumu hayatın kaynağıdır. “Her kim **âşık** olmadı benzer **kuru ağaca**”⁴² diyen Yûnus Emre de; “**Aşkdır dolabları inleden**”⁴³ diyen Sinan Paşa (ö. 1486) da; “Ben Mevlâ'ya **âşık** oldum / Anun için inilerim”⁴⁴ diyen Âşık Yûnus da aşkın yaratılış sebebi oluşundan bahsetmişlerdir.

Kendilik idrakinde soru sorma/sorgulama önemlidir, zira “soru da yanıt da insandır;”⁴⁵ Dolabnâmelerde de soru soran da cevap veren de kendilik idrakindeki insandır. Yani dolabnâmelerde kendilik arayışındaki şair, su dolabı ile sorulu-cevaplı diyalogunda varoluşa dair nedensellik arayışındadır. Şair *Su'âl itdüm bugün ben bir dolâba / Didüm niçün sürersün yüz bu âba* (Kaygusuz Abdal) diye sorar. *Dolâb işitdi benden bu hitâbı / Lisân-ı hâl ile virdi cevâbı* (Hayâlî-i Gülşenî) gibi, su dolabı uzun cevaplar verir: İnsanın

39 Tatcı, *Yûnus Emre Divânı*, 243/3, 33/7, 21/6, 97/2.

40 “Ben bir gizli hazine idim, bilinmeyi sevdim / istedim ve halkı yarattım.” [Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, hadis no: 2016]

41 Hucvirî, *muhabbet* kelimesini “toprak testi”, “saf sevgi” anlamlarına gelen *hubb* ve “kalbin kıvamı” anlamındaki *habbe* kelimeleriyle bağlantılı olarak açıklamıştır. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 442-443. Bu izah insanın topraktan yaratılışının aşk ile ilişkisini akla getiriyor.

42 Tatcı, *Yûnus Emre Divânı*, 342/5

43 Sinan Paşa, *Tazarru'nâme*, haz. Mertol Tulum (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2014), 549.

44 Tatcı, *Âşık Yûnus*, 88-89.

45 Bkz. İhsan Fazlıoğlu, “Soru da İnsandır Yanıt da,” *Kendini Aramak*, 9-12.

hissî, vicdanî ve akli yapısına hitap eden nükteli bu cevaplar; âşık, abid ve ya natık yönüyle şairin mizacını yansıtır. Hayatın ve ölümün anlamını sorgulayan bu süreçte şair aslında kend'özü ile söyleşmektedir.

Kalkandelenli Fakîrî ve Eserleri

Şair tezkirelerinde XVI. yüzyılda yaşayan Fakîrî mahlaslı iki şairin hayatı birbirine karışmış; Sultan II. Bayezid devrinde (1481-1512) yaşayan *Dolabnâme* şairi Fakîrî ile XVI. yüzyıl sonuna dek yaşayan Fakîrî⁴⁶ tek şair gibi anlatılmıştır. Sadece *Tuhfe-i Nâ'ilî*'de Yavuz Sultan Selim (salt.1512-1520) ve Kanunî devrinde (salt.1520-1566) yaşayan iki ayrı Fakîrî olduğu belirtilmiştir.⁴⁷

Dolabnâme şairi Kalkandelenli Fakîrî II. Bayezid devrini görmüş, Yavuz Sultan Selim devrinde suhteyken danışmend olmadan genç yaşta vefat etmiştir. Latîfî ve Âşık Çelebi Kalkandelenli Fakîrî'nin âşık ve rind meşrep bir medrese talebesiyken genç yaşta öldüğünü söylemiştir.⁴⁸ *Kınalızâde Tezkiresi*,⁴⁹ *Beyânî Tezkiresi*,⁵⁰ *Riyâzî Tezkiresi*⁵¹ ve *Künhü'l-Ahbâr'a*⁵² göre de (Kalkandelenli) Fakîrî garip, âşık ve rind meşrep şairdir. Evliya Çelebi ise Fakîrî'nin doğaçlama şiir okuyabilen (*bedîhe-gûy*) bir şair olduğunu söylemiştir.⁵³

Kalkandelenli Fakîrî, genç yaşta Ahmed Paşa (ö. 1497), Necâtî Beg (ö. 1509), Mesîhî (ö. 1512) gibi devlet adamı olan büyük şairlere nazîreler yazmıştır. *Pervâne Bey Mecmuası*'nda Fakîrî'nin Cem Sultan'a dört, Sultan II. Bayezid'e bir nazîresi vardır. Cem Sultan'a daha fazla nazîre yazmış olması da şairin Cem şairlerine yakın olduğunu düşündürmektedir.⁵⁴

46 Fakîrî'den ilk bahseden Latîfî, mahlasındaki gibi zillet içinde yaşadığını söylediği şairin vefatı hakkında çelişkili iki bilgi vermiştir. Önce "Fakîrî Sultân Selim devrinde fevt oldu." diyen Latîfî, sonra Varadin ve Budin'in fethedildiği 1526'larda Balkanlarda gezen Fakîrî'nin remil falı bakan bir imam-hatip ve hekim olduğunu söylemiştir. Latîfî, *Tezkiretü's-Suara ve Tabsiratü'n-Nuzemâ*, (Ankara: AKM Yayınları, 2000), 440. Kanunî devrinde yazılan *Letâif, Risâle-i Tarîfât* ile *İstanbul Şehrengizi*, 1582'den sonra ölen Fakîrî'nindir.

47 Bünyamin Yuvacı, "Tuhfe-i Nâilî" (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2014), 97.

48 Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Suarâ*, haz. Filiz Kılıç (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 527.

49 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Suarâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: TTK Yayınları, 2014), II: 768-69.

50 Beyânî, *Tezkiretü's-Suarâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 213.

51 Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzî's-Suarâ* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 262.

52 Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım* (Ankara: AKM Yayınları, 1994), 182.

53 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1:167.

54 Fakîrî'nin hayatı ve eserleri hakkında mukayeseli geniş bilgi için bkz. Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 47-66.

Kalkandelenli Fakîrî, çağdaşı Üsküplü Ferîdî'yi hicvedip şairlerin takdini kazanmıştır. Asıl adı Haraççı Hüsâm olan Ferîdî, II. Bayezid'in "şeytan cinsinin nâziklerinden" kibirli bir kuluymuş. Sağır olan Zâtî'yle de alay eden Ferîdî, şairleri epey rahatsız etmiştir.⁵⁵ Edirne'de Yeni İmaret ve Dârü'l-hadis mütevellisiyken önce Cem Sultan'ın sonra Sultan II. Bayezid'in hizmetine giren Ferîdî'nin dedikodusunu yapan şairleri Cem Sultan'a yazdığı bir nazîrede şikâyet etmesinden, kendini hicveden Fakîrî'yi de şikâyet ettiği sonucu çıkarılabilir.

Kalkandelenli Fakîrî'nin 797 beyitten müteşekkil *Dolabnâme*⁵⁶ mesnevisi, türünün bilinen en hacimli mürettep ve müstakil örneğidir. Şair 14 Aralık 1498'de Karaman'a bağlı Ermenek'te tamamladığı *Dolabnâme*'de; Sultan II. Bayezid için bir methiyeye yer vermiştir. Fakîrî'nin ben-anlatısı ile metaforların iç içe geçtiği eserde, şairin gerçek hayatının geçtiği mekânlar (Ermenek, Amasya) ile gerçek zaman kurgusal geçişlerle birlikte verilmiştir. *Dolabnâme*'nin üslubunda şairin monologları, su dolabıyla diyalogları ve dramatik nidalarla verilen öğütler eserin edebî değerini artırmıştır.

Fakîrî'nin *Dolabnâme*'sindeki Ben-Anlatıları

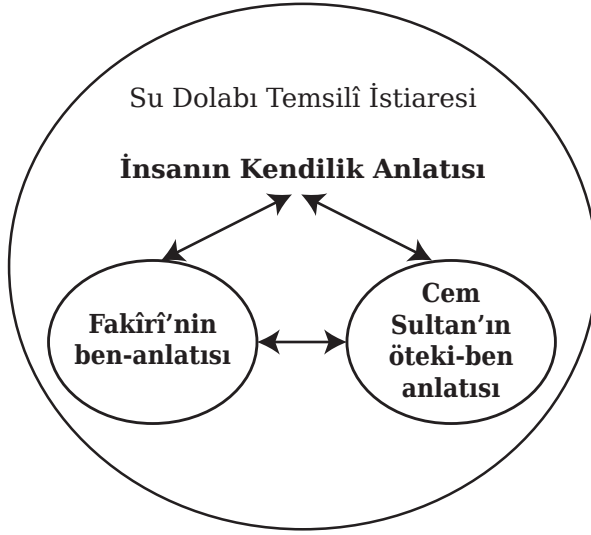
Fakîrî'nin *Dolabnâme*'sinde *ben* ve *biz* ile *kendilik* ve *öteki-ben* anlatılarını birarada gözlemlemek mümkündür. Tahkiyeli üslupla yazılan eserin olay örgüsünde şair ağır ağır, durmadan inler gibi ses çıkararak dönen su dolabı alegorisyle, bir yönden kendi sergüzeştini, bir yönden öteki-ben olan II. Bayezid ile taht kavgası yapan Cem Sultan'ın trajik sonunu kendi ağzından aktarırken aslında dünyanın fâniliğini ve insan hayatının anlamını sorgulamıştır.

Eserde şair su dolabına seslenip sergüzeştini sorunca su dolabı feryat edip dile gelir, başından geçenleri anlatır. Hikâyenin kahramanı su dolabı, eskiden kuşlar ve türlü hayvanların faydalandığı özgür ve mutlu bir sanavber ağacıdır;⁵⁷ derken kader ve kazayı temsil eden ormancılar ağacı keser;

55 Latîfi, *Tezkiretü's-Şuara*, 441, 431-432.

56 Macar Bilimler Akademisi'nin Türkçe Yazmalar Katalogu'ndaki (*Dolabnâme*, TÖRÖK O.213) bilgiyi esas alan *Benim Adım Dertli Dolap: Türk Edebiyatında Dolabnâme*, (2021)'de eserin müellifinin La'îf olduğu duyurulmuş, fakat incelendikten sonra asıl müellifin Fakîrî olduğu anlaşılmıştır. Bkz. Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme* (İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2022).

57 "Arapların sanavber dediği siyah servi / draht-ı nâju; reçine veren küçük çam ağacıdır." Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı* (Ankara: TDK Yayınları, 2000), 672. Günümüzde sanavber, fıstık çamı diye biliniyor.

marangozlar eziyetli işlemlerden sonra onu su dolabı hâline getirirler. Ağaç kaderine isyan etmez, artık başka bir varlığa dönüşse de eski hâlini özler.

Fakîrî'nin eserdeki ifadesiyle su dolabına dönüşen sanavber ağacı istiaresi, varlık mertebeleri içinde kendilik bilincine erişmiş insanın kendilik anlatısıdır. Eserin bütününde dünya gurbetinde *garîb* kalan, fitraten yaratıcısına ve aslî vatanına dönme arzusundaki insan nefis terbiyesi ve kulluk bilinciyle iç aydınlanmasını bulacağı öğütlerle anlatılır. Eserde yer alan Fakîrî'nin ben-anlatısı ile öteki-ben olan Cem Sultan'dan bahsedilmesi şairin kendilik anlatısından bağımsız değildir, aynı kümenin parçasıdır:

*Ol ağac kim yâda gelmişdür ezel
Âdemoğlıdur ağac aña mesel*

...

*Bir ağacsın kездiler tut kim seni
Vireyin saña haber diñle beni⁵⁸*

58 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 166.

George Jansoone, Fıstık Çamı (*Sanavber/Pinus Pineae*), Side/Türkiye, 16.04.2005.

Müstakil Ben-Anlatısı Olarak Fakîrî'nin *Dolabnâme'si*

Kalkandelenli Fakîrî, 14 Aralık 1498'de yazdığı *Dolabnâme* mesnevisinde kendi hayatı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Eserin müstakil ben-anlatısı özelliği gösteren kısmına göre⁵⁹ Fakîrî, tımar sahibiyken bazı kişilerin gadrına uğramıştır. Şikâyeti bürokrasi katında karşılık bulmaz, çünkü liyâkatsiz idareciler “kargaları dinleyip bülbülleri hapse atmaktadır.” Bu yüzden “ya tahammül ya sefer” diyen şair, hakkını aramak için oğluyla beraber, Amasya'ya doğru yola çıkar.

Şair Amasya'da konakladığı gece uğradığı haksızlıklar yanında kendilik anlatısı saydığımız arayışlarla tefekkür ederken uyuyamaz. Amasya'da şehrin içindeki muazzam su dolaplarının feryat eder gibi dönüşü ile kendi hâli arasında bağ kurar. Eserde *Dolabnâme'nin* kurgusunu nasıl yaptığından da bahseden şair su dolabını görünce “gönlünde birçok ilham penceresi açılır, aklındaki muğlak hayalleri bir araya getirir” ve eserini burada yazmaya başlar. Fakîrî Amasyada bir müddet kaldıktan sonra bir süre ikamet ettiği Ermenek'te *Dolabnâme'yi* tamamlamıştır. Ermenek Çayı'na su dolaplarının kurulduğu Ermenek, o zamanlar İç-il Sancağı'na (İçel/Mersin) bağlı bir kazâdır.

Henüz danişmend olmadan ölen Fakîrî, nasıl tımar sahibi olmuştur? Muhtemelen tımarlı sipahi akrabasından kendisine miras kaldığı için şairin genç yaşta tımar sahibi olduğunu düşünüyoruz.⁶⁰ Fakîrî'nin tımarının Ermenek'te mi Rumeli'de mi olduğu belli değildir. Muhtemelen Fakîrî, kendine miras yoluyla intikal eden tımar için Kalkandelen'den Ermenek'e gelip yerleşmiştir. Tımarı elinden alınınca da gittiği Amasya'da *Dolabnâme'ye* başlamış, Ermenek'te bitirmiştir. Tımarının Rumeli'de olması ihtimaline göre ise Fakîrî, tımarını gaspedenleri şikâyet için Amasya'ya doğru yola çıkmış; sonra uğradığı Ermenek'te bir süre kalmış ve eserini orada tamamlamıştır. Her ihtimalde şairin Ermenek'e geri dönmesi, tımarının Ermenek'te olduğunu akla getirmektedir.

59 Bkz. EK 1.

60 Osmanlı tımar sistemi Beyşehir ve Akşehir yöresinde 1466'da kurulmaya başladı, 1483'te Karaman eyaletine yayıldı ve eyalette 412 tımar birimi oluştu. Bunlardan yurtluk tipi dirlik; göçebe reislerine harap yerleri iskânda göçmen ailelerin yerleşmesini sağlamak için bu tip toprakların *imtiyaz* şeklinde, cebelü gönderme şartıyla verilir. Bosna sipahileri yurtluk-ocaklık statülü zâimlerdi. Bu sipahilerin tımar ve zeâmetleri ailelerine, *mirasçı erkek çocuk yoksa ailenin diğer erkek üyelerine* miras yoluyla geçiyordu. Bkz. Halil İnalçık, “Tımar,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:170-71. Benzer bir olayda, Rumeli göçmeni Karil Ailesi'nden Mustafa Bey, Malkoç Bey ve İbrahim Bey'in Karaman'daki tımarları yurtluk verilmiştir. Bkz. Doğan Yörük, “Karaman Eyaletinde Osmanlı Tımar Düzeninin Tesisi 1483,” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25: 40 (2006):186.

Dolabnâme'yi "adaletine güvendiği Sultan Bayezid'in şevkiyle" yazdığı- nı söyleyen Fakîrî, Sultan Bayezid'e "zayıf ve dertli hâlini" duyurmak için Hz. Süleyman'a "çekirge budu sunan karınca misali" eserini sunmak istemiştir. Ancak eserde *Dolabnâme*'nin padişaha sunulduğuna dair bilgi yoktur. Üstelik 1481'e kadar Amasya'da şehzade olan Sultan II. Bayezid, Fakîrî'nin *Dolabnâme*'yi tamamladığı 1498'de İstanbul'dadır, kendisi padişah olduktan sonra Amasya'ya hiç gitmemiştir.⁶¹ Şair belki de II. Bayezid'in Amasya sancakbeyi olan oğlu Şehzade Ahmed'i ziyaret edip uğradığı haksızlığı Şehzade Ahmed vasıtasıyla padişaha duyurmak istemiştir.

Öteki-Ben-Anlatısı Olarak Fakîrî'nin *Dolabnâme*'si

İnsan müspet veya menfî yönde öteki/ler hakkında yorum yaparken kendi bilinçaltını ele verebilir. "*Konuşulan-başkası, aslında kendine ait bir parçanın ötekileştirilmesinden başka bir şey değildir.*"⁶² Dolayısıyla doğru okunursa öteki'nden bahsederken bile insanın aslında kendi şahsiyetinden ve aidiyetinden, en önemlisi kendilik anlatısından bahsettiği görülecektir.

II. Bayezid devri şairi Fakîrî'nin *Dolabnâme*'de "öteki-ben" rolündeki Cem Sultan'dan ve II. Bayezid'den bahsetmesi de bu perspektiften değerlendirilebilir. Fakîrî'nin bir süre ikamet ettiği ve *Dolabnâme*'yi bitirdiği İçel (İç-il) sancağına bağlı olan Ermenek, uzun yıllar Karamanoğulları'nın başkentiydi. 1474'te Ermenek ele geçirilmişse de Cem Sultan'ın destekçisi olan bölge halkı üzerinde, uzun süre Osmanlı hâkimiyeti sağlanamadı. II. Bayezid'le taht kavgasına girişen Cem Sultan'ın trajik sonu,⁶³ başta Cem şairleri olmak üzere halkı derinden etkilemişti. Fakîrî 14 Aralık 1498'de Ermenek'te bitirdiği *Dolabnâme*'yi Cem Sultan'ın vefatından (ö. 1495), sadece dört yıl sonra yazmıştır. Fakîrî'nin yaşı itibarıyla Cem Sultan'ın işret meclislerinde bulunması pek mümkün değildir. Ancak yaşadığı devir ve Erme-

61 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 55.

62 Şükran Fazlıoğlu, "Öteki Üzerinden Kendini Ele Vermek: Ali Mubârek'in Alemuddîn'inde Ben-Anlatısı Arkeolojisi," *Ceride* 1, no. 2 (Ocak 2024): 104.

63 Karamanoğulları, taht kavgasında Karaman sancakbeyi Cem Sultan'ı destekledi. Haziran 1481'de Yenisehir'de II. Bayezid'e yenilen Cem Sultan Tarsus'a kaçtı; Burcî Memluk Sultanı'nın davetiyle Mısır'a, ordan da hacca gitti. 1482'de Karamanoğlu Kasım Bey ile Konya'yı kuşattı. Gedik Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu gelince Kasım Bey ve Cem Sultan İçel'e kaçtı. Rodos'a sığınan Cem Sultan, gönderildiği Fransa ve İtalya'da siyasî pazarlık malzemesi oldu, 25 Şubat 1495'te öldü/rüldü. II. Bayezid'den af dileyen son Karamanoğlu Kasım Bey (ö.1483) ise ölene dek İçel'de hüküm sürdü. İçel bundan sonra fiilen Osmanlı Karaman sancağına dahil oldu.

nek'teki ikameti dikkate alınırsa Fakîrî, Cem Sultan'ın himayesinde yetişen şairlerden istifade etmiş olmalıdır. Nitekim nazîre mecmualarında Fakîrî'nin hem II. Bayezid'e; hem Cem Sultan'a; hem de Cem şairlerine nazîreleri vardır.⁶⁴

Fakîrî, eserinde su dolabının sergüzeştini anlatırken kesileceğini anlayan sanavber ağacının dostları hayvanlarla helalleştiği diyalog kısmında, arada *Bu nice hicrân olur kim bir demi / Bir pula muhtâc ider Şâh-ı Cem'i* beyitini söylemiştir. Bu beyitte Cem Sultan'ın adının geçmesi, şehzadenin sığındığı Avrupa'da öl/dürül/ene dek yaşadığı sıkıntılara göndermedir. Bunu esas alınca *Dolabnâme*'deki su dolabına dönüşen ağacın alegorisi, "öteki" olan Cem Sultan'ın ibretli hikâyesine dönüşür. Yani eserde Cem Sultan'ı temsil eden sanavber ağacı; işret meclisi gibi şen bir ortamda kendinden istifade eden kuşlar (Cem şairleri) ve türlü hayvanlarla mutlu yaşayan özgür bir ağaçtır. *Dolabnâme*'de kaza ve kaderin temsili olan ormancılardan geldiğini gören ağaç (Cem Sultan) kesileceğini anlar, mütevekkil ve mükedder hâlde etrafına toplanan hayvanlara (Cem Şairleri) "Felek beni sizden ayrılıp kanımı içmek istiyor." diye dert yanar. Ağacın dostları "Eyvah, sensiz biz ne yaparız! Biz senin kullarımız, senin sayende geçindik, eğlendik, bilmeden seni üzdükse bizi bağışla. Ey meclisimizin sultanı, üzülme; hakkını helal et." diye feryat ederler.⁶⁵ Eserdeki bu sahne Karaman'ı terk ederken Cem Sultan'ın meclisindeki şairlerle vedalaşmasını akla getirmektedir. Nitekim Cem Sultan'da ve Karamanlı Aynı gibi Cem şairleri'nin şiirlerinde bu ayrılışa dair dramatik ifadeler çoktur.

Bu açıdan bakınca *Dolabnâme*'nin başındaki sâkinâme ile işret meclisinin dağılışı tasvirleri de Cem Sultan'ın işret meclislerini anımsatır.⁶⁶ Zira Cem Sultan'ın 1474-1482 arasında bölgede Karamanoğlu Kasım Bey ile âlim ve sanatkârları himaye ettiği işret meclisleri çok meşhurdu. İlginç bir şekilde Âşık Çelebi de " **Servi gibi** hevâ-yı kayd-ı rüzgârdan âzâde idi. Bir dîvan yanında bin dîvandan yeg, bir hum-ı mey katında bin Husrevanî gene-i şâyegandan yeg idi."⁶⁷ diyerek işret eğlencelerine çok düşkün olan Cem Sultan'ı "başında işret şarabının buharından taç olan özgür bir selvi" ağacına benzetmiştir.

64 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 59-63.

65 Bkz. EK 2.

66 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 55.

67 Âşık Çelebi, *Meşâirüŝ-Şuarâ*, 213.

*Bî-vefâ devrân elinden el-fiğân
Her bahâruñ şoñını eyler hâzân*

*Cem' olan **meclisi** bozar tağıdur
Şunduğı şekker yirine ağudur*

...

***Şeh** ki gitdi bunlar olmaz pâyidâr
Çarışur aşlına her biri i(y) yâr*

*Nice çursun gidicek başsız ayak
Düşer ol çayanmağa bulmaz çayak*

...

***Çanı ol meclis ki** bezminde çamer
Şem' bigi yanar idi tâbe-seher⁶⁸*

Fakîrî'nin eserini yazdığı yerlerden biri Cem Sultan'ın ikamet ve işret ettiği, savaştığı Karaman'a bağlı Ermenek; diğeri II. Bayezid'in şehzade iken sancakbeyi bulunduğu Amasya'dır. Bu mekânlar rakip şehzadelerin taht kavgasının sembolü iki siyasi kutup gibidir. Cem Sultan'ın yenilgisi ve vefatından sonra bölgenin hâmisi Sultan II. Bayezid muhalif görünen Cem şairlerine ve muhiplerine müspet yaklaşmıştır. Neticede taht kavgasında arada kalan ve Cem Sultan'ın etrafında bulunan Haydar Çelebi gibi şairler, pey-der-pey Sultan II. Bayezid'e biat etmişlerdi.

Fakîrî'nin bulunduğu çevrede Cem Sultan artık kudretli bir hâmi değil, dünyaya aldanmanın ibretli bir örneğiydi. *Dolabnâme* başında Cem Sultan'ın batan güneşe benzetilmesi, sonundaki Sultan II. Bayezid methiyesinde ise Fakîrî'nin saraya bağlılığını bildirmesi bu olaylardan etkilendiğini göstermektedir. Sultan II. Bayezid methiyesinde Fakîrî, işrete düşkün Cem Sultan'ın nefsi davrandığını ima eder gibi, padişaha kast edecek düşmanlara beddua etmiştir. Fakîrî'nin methiyenin devamında Ermenek'e niye gittiğini açıklaması da padişahı yanlış imaj oluşmasını engelleme gayreti gibidir.

*Çamer devrinde hem şâhib-çırândur
Güneş '**adliyle** meşhûr-ı cihândur*

68 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 132, 134, 142.

...
Ki Sultân ibni Sultân Bâyezîd Hân
 Zamâna Rüstem ü dehre Süleymân

...
 Yavuz kaçd eyleyeni ol hümāya
 Siper kılsun Hudâ tîr-i kazāya

...
 Rebî'ü'l-âhîr'ün selhi gününde
 Toğuz yüz ü dağı dört hicretinde

Hudâ'nuñ 'avni birle oldı itmâm
 Dağı **Dölâb-nâme** eyledük nâm

Düşürüp nazm kıldum bir nicedür
 K'ola diyü **Şeh'ün güşına der-hür**

...
 Recâdur kim gönülden olmaya red
 Çekilmeye **Fakîrî** kuluña sed

Ki meddâhı-durur 'âlî tapunuñ
Riyâsuz bendesi-durur kapunuñ⁶⁹

Görüldüğü gibi *Dolabnâme*'sinde Cem Sultan'ın öteki-ben-anlatısı, Fakîrî'nin kişilik (*benlik*), kimlik (*bizlik*) ve kendilik (*kend'öz*) anlatılarından bağımsız değildir. Günahıyla sevabıyla ve acziyetiyle "insanlık" ortak paydasında her insanın birleştiğinin bilincinde olan Fakîrî ötekini, kendi ben-anlatısından ayırmamıştır. Cem Sultan'dan ibretle bahseden şair ötekileştirme değil; aslında kendilik idrakinin peşindedir. Bu yüzden Fakîrî "ibret-i âlem" olan öteki-ben şehzadeyi *ben*, *biz* ve *kendilik* anlatısına dâhil ederek kend'özüne ayna yapmıştır.

69 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 180, 181,183.

Kendilik Anlatısı Olarak Fakîrî'nin Dolabnâme'si

Yaratıcı'nın "muhatâb-mükellef-mes'ûl bir ferd" olarak seçtiği insandan beklentisi, kendilik bilincine varmasıdır.⁷⁰ Osmanlı coğrafyasında b/ilgisi, mesleği ne olursa olsun, herkes bunun az çok bilincinde olduğundan suffi/ir-fânî geleneğin kültür ve sanat ortamlarından kendilik nasibini almıştır. Bu bilincin yansıdığı sanat eserlerinden olan dolabnâmelerde inleye ağlaya dönen su dolabı, himmet ve gayret ile kendilik/ferdiyet idrakine erişmeye çalışan insanın temsîlidir, yani her dolabnâme, şairinin kendilik anlatısıdır.

Genç yaşta vefat eden *Dolabnâme* şairi Fakîrî ise bir derviş, şeyh veya kendilik filozofu olmasa da "muhatâb-mükellef-mes'ûl bir ferd" olmanın idrakine "kendince" varabilmiştir. Ölümden ibret almaya ve kişinin hayatına çeki düzen vermesine çokça atıfta bulunulan *Dolabnâme*'de Fakîrî'nin eserinde *marifet*, *tefekür* gibi ıstılahları kullanması bunun göstergesidir.

Ma'rifet bir bahrdür gâyet ulu

Aña gâvvâş olan olur bahtulu

...

Bu **tefekürle** düşüpdî câna nâr

Çalmamışdı korkudan şabr u çarâr⁷¹

Dolabnâme'nin tertibinde tevhidin ardından gelen na'tta şair, "levlâke"⁷² hitabını bir kaftan gibi giyen Hz. Muhammed'i överek kâinatın yaratılış ve düzeninde hakikat-i Muhammediyye'nin rolünü hatırlatır. Eser felek dolabının alçak dünyada nice mutlu, zengin, güzel insanı yok ettiğinden uzun uzun bahsederek hayat/ölüm ve kemâl/zevâl döngüsüne dikkat çeker. Eserde şairin insanın başına gelen her felaketin sebebini felek olarak görmesi; ilk bakışta halkın kadercî felek algısı gibi görünmektedir. Ama eserinde "İyi kötü her iş ve oluş Allah'tan gelir, feleğin ne suçu var?" diyen şair, nefsin zararlarına, zamanın kıymetine ve insanın cüz'î iradesine dikkat çekmiştir. Fakîrî'ye göre aşk gönül pasını silecek ciladır, Allah'tan aşkı *kend'özüne* nakşetmesini niyaz eder.

70 Bkz. Fazhoğlu, "Kendilik-Bilinci Üzerine," *Kendini Bulmak*, 40-46.

71 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 150-51.

72 *Levlâke levlâke lemâ halaktü'l-eflâke*: "Sen olmasan sen olmasan felekleri yaratmazdım." (Hadis-i Kudsî)

Başa '**ışkı** Ol virür deryāya cūş
Dile şabrı Ol virür cāna hurūş

...

Şerh olan çün **kendünüñ** 'ibretleri
'Aql u dil hayrān olan **hikmetleri**

Ne bilürem **ben** ki sözden dem uram
Kim meger andan ola lutf u kerem

Ne yüzüm var kim eser ide sözüm
Yeg idi bilseydüm evvel **kend'özüm**

Kend'özüm olmuş iken 'işyāna ğarķ
Tañ budur eydem dirin bir nesne fark

Ĥufteyem ğaflete huşyār olmadum
Yavu kıluban **özümü** bulmadum

...

Bizi nefs-i şüm elinden kıl ĥalāş
Şayķal ur '**ışkuñla** göñle oldı paş⁷³

Bu şekilde marifeti idrak peşindeki şair uykusuz gecelerin birinde, inleyerek dönen su dolabının neyin feryadına benzeyen sesini duyar, yanına gidip derdini sorar. Su dolabı ağır ağır dönerken hâl diliyle ağlayarak macerasını anlatır. Sanavber ağacıyken vatanından dostlarından koparılıp gurbete atılmıştır, eski günlerini yâd edip ağlar.⁷⁴ Ağaç su dolabına dönüşmekten şikâyet ediyor gibi görünse de durum farklıdır. Bilindiği gibi felsefi ve irfanî gelenekte *mebde* (yaratılış, köken, başlangıç), *me'aş* (yaşam) ve *me'âd* (dönüş) kavramları ile varlık-yokluk, hayat-ölüm, kemâl-zevâl arasında insanın ve âlemin sonsuz döngüsünden bahsedilir. Dolabnâmelerde insanın temsîli olan ağaç, aşama aşama türlü eziyetli işlemlerden geçerek su dolabına dönüşür; ama yok olmaz. Zahmet içinde rahmet vardır, ağlaya inleye ağır ağır dönen su dolabından çekilen su ile nice güzel bahçeler sulanır, taze sebzeler yetişir.

73 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 147, 48.

74 Bkz. EK 3.

Eserde alegorinin ifşa edildiği beyitlerde hikemî üslup kullanılmış, şair okurla bazen kendi diliyle bazen de su dolabının ağzından dertleşmiş, Allah'a kavuşmak, nefsi terbiye etmek, gafletten uyanmak gibi konularda öğütler vermiştir. Şair bu öğütleri aslında kendine söylediğini birkaç kez ifade eder. Bazen de bu öğütlerde şair kimliğini öne çıkarıp *ben* yerine *biz* ifadesini kullanmıştır. Bu manzara tam da Tahirül Mevlevî'nin *hikemî üslup* tarifindeki gibi, birini/ötekini tekdir edip "Niçin böyle yapıyorsun?" demek yerine "Niçin böyle yapıyoruz? Yapmasak daha iyi olmaz mı?" şeklinde mensubiyetini ifşa eden yapıcı bir ifadedir.⁷⁵

Sen senüñ kırtar çü gafletden **özün**

Tā ki te'sîr eyleye halka sözün

...

Var bu pendi **iy gönül** sen saña vir

Var bu bahşdan **sen seni** eyle habîr

...

Niçün **anmazuz** tamunun heybetin

Bilirüz çün ol Kerîm'ün 'ibretin

Yoğ imiş benzer dirîgâ **bizde** 'âr

Sanmazuz âhir olasin şerm-sâr⁷⁶

Fazlıoğlu'nun "Kendilik-bilincinin en önemli korkusu hiç olmaktır. ... önemli olan ölümden sonra bir şekilde devam edilmesi; ferdiyet makamındaki kendilik-bilincinin var-olmasını sürdürmesidir."⁷⁷ tespitinden hareketle, bir eser vücuda getirmenin kendilik anlatısı sahibinin hiç olma / ölüm korkusunu yenme gayreti olduğu söylenebilir. Çünkü İslam itikadında ölüncüce yok olma korkusunu aşmanın bir yolu eser bırakmaktır. Fakîrî'nin kendilik bilincinin ürünü, kendilik anlatısı olduğunu düşündüğümüz *Dolabnâme* adlı eser de şairin "hiç olma/unutulma" korkusunu yenmek ve dünyada iz bırakmak amacıyla hazırlanmıştır.

Dolabnâme'nin sonunda ettiği dua ile okurlarıyla/gelecek nesillerle gönül bağı kuran Fakîrî, ölümden sonra da kendilik bilincinin ber-hayat ol-

75 Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı* (İstanbul: Enderun Yayınları, 1994), 177-78.

76 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 169, 170, 174.

77 Fazlıoğlu, "Öz.ne'nin Kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme," 58.

masını dilemiştir. Bu dua şahsiyet, hüviyet ve haysiyetiyle “muhatâb-mükellef-mes’ûl bir ferd” olan şairin amentüsünü beyanıdır. Fakîrî’nin duasında *biz* ile kurduğu mısralarda şair, şahsiyeti ve hüviyetini yansıtan değerlerden bahsederek ortak kimliği paylaştığı okurlar/gelecek nesiller ile *bizlik* idrakine girmiştir. Bu açıdan Fakîrî’nin menkıbesi sayabileceğimiz *Dolabnâme*’nin bugün bize erişmesi de şairin kendilik bilincinin yankısı sayılabilir.

Fakîrî’nün kim okırsa kitâbın
Yüzinden ala devr anuñ nikâbın

...

Ĥabîr ola cihānuñ cünbişinden
Başîr ola **zamānuñ gerdişinden**

Fenāya fānîyüz n’olsun **fenādan**
Murād olan añılmağdur du’ādan

Dırāz itmeyelüm iñen kelâmı
Okındukca añalar **ben** gulâmı

...

Kerem izhâr idüp kıla seĥâvet
Okıyup **Fâtihâ** vire **şalavât**

Du’ası **birinüñ** şâyed ki mağbûl
Ola olmayavuz dergehde ma’zûl

...

İlâhî **okıyanı diñleyeni**
Du’ādan **ben** kulını **yâd ideni**

Ķamu mü’minler ile rahmet eyle
Ĝanî’sin lutfunuñ ĥvāniyla toyla⁷⁸

78 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 182, 183.

Sonuç

Hama'daki en büyük su dolabı olan ve Hama hâkimi Aydemir eş-Şeyhî'nin 1361'de yaptırdığı Dolab-ı Muhammedî menkıbeleri ile klasik Türk şiirinde dolabnâme türünün ilham kaynağıdır. Bu su dolabına eşyanın hakikat olması sebebiyle, Hz. insan (ideal insan) kavramının en mükemmeli Hz. Muhammed'in adı verilmiştir. Klasik Türk şiirinde "hacı şairlerin" Hama'da gördükleri Dolab-ı Muhammedî, hakikat-i Muhammediyye dolayısıyla şeceretü'l-kevn, varlık mertebeleri, devir nazariyesi gibi metafizik kavramları temsil eden mazmuna dönüşmüştür.

Alegorik ve tahkiyeli üslupla anlatılan dolabnâmelerde Dolab-ı Muhammedî gibi su dolabına dönüşen ağaç metaforu, tasavvufî/irfanî gelenekteki *kendilik/ferdiyet* idrakine erişmeye çalışan kâmil insanın temsilidir. Kendilik anlatısında korku ve ümit salınımında soru sorma/ sorgulamanın değerini dikkate alırsak dolabnâmelerde su dolabı ile sorulu-cevaplı diyaloga giren şairler, hayatın ve ölümün anlamını sorgularken Hz. insana öykünürler. Bu kendilik anlatısında "soru da yanıt da insandır," yani su dolabıyla konuşan şair aslında kend'özüyle konuşur.

İlmine, irfanına göre her insanın kendilik anlatısı, kendi menkıbesi farklı olduğundan dolabnâme şairlerinin kendilik anlatısı farklılaşabilir. Mesela Âşık Yunus'un âşıkâne üslupla söylediği "Benim adım dertli dolap" ilahisi ile Kaygusuz Abdal'ın veya Fakîrî'nin hakîmâne üslupla yazdığı dolabnâmele-
rindeki kendilik anlatısı kendine özgüdür.

En hacimli mürettep ve müstakil dolabnâmeyi yazan Kalkandelenli Fakîrî'nin hayatı hakkında bilgimiz çok azdır. Sultan II. Bayezid devrini gören ve genç yaşta ölen Fakîrî'nin *Dolabnâme'si*, tek müstakil ben-anlatısı özelliğine sahip dolabnâmedir. Eser şairin hayatına dair karışıklığın giderilmesine katkıda bulunmaktadır. Eserde ayrıca övgüyle Sultan II. Bayezid'den ve "ötekileştirmeden" öteki-ben Cem Sultan'dan bahsedilmesi şairin hissiyatını fikriyatını yansıttığı için ben-anlatısı ve kendilik anlatısı ile bütünleşmiştir. Yani Fakîrî'nin *Dolabnâme'sinde* "ben", "biz" "kendilik" ve "öteki-ben" anlatısını bir arada gözlemek mümkündür.

Ek 1

**Dolabnâme'nin Sebeb-i Telîfi'nden
Fakîrî'nin Müstakil Ben Anlatısı Bölümü**

Süleymân *katına çekirge budı*
Ki 'ayb itmeñ **karıncadan** hünerdür

Ne 'ayb olsun ki bulunan ilinde
Getüre tuhfе idünüp elinde

Karıncayuz ne olsun tuhfemüzden
Du'ādur umulan maqşūd sözden

Karıncanuñ ne deñlü kudreti var
Ki bülbüller katında kıla aḥbār

Diyeyin güş iderseñ ibtidāsın
K'oqıyıncaḳ bilesin intihāsın

Sebeb yād olduğundan bu kitābuñ
Fiğān u nālesi içün **dolābuñ**

Bu devrānuñ daḥı dūn himmetinden
Felek diyen cefā-ḥū minnetinden

Niçe **karğalar** olduğın ḥuceste
Niçe **tütileri** görüp kafesde

Kemāl ehline kıllet olduğını
Görüp her cehl rağbet bulduğunu

Göñül katlanamayup bu cefāya
Görüp hüküm itdüğün zâğun hümāya

Çarārüm kalmadı gördüm ki bunda
Mübârekdür sefer dirler çü ğamda

Çurayın bāri seyrān eyleyeyin
Bu şeydā göñli ğurbetd'egleyeyin

Bunı diyüp hemān oldum revāne
Tımārun gitmesi oldu bahāne

Meger **zādem** şalınmışdı ırakdan
Be-ğāyet güç görüp gitdüm felekden

Havā ağup başa şarka giderdüm
Şabā-ves 'ālemi seyrān iderdüm

Residen-i Şehr-i Amāsiyye

Çü bir şehre irişdüm kim iñen hūb
Mu'azzam şehri içi toptolu maħbūb

Aķar bir nehr Kevser-vār içinde
Dolābuñ çokluğın gördüm anda

İñildüsi deler bağrını çarħuñ
Ġiculdısı büker bilini dehrüñ

Daħı kim Hüsrev u Şirîn olur yād
Ol aralıkda kesmiş taşu Ferhād

Temāsāsını iden şehr içinüñ
Urur terkini añmaz şehr-i Çin'üñ

Şorarsañ ne imiş nāmını anuñ
Añlur tahtgāhıdur zamānuñ

Amāsiyye-durur ol şehrüñ ismi
Ki hergiz beñzemez hiç şehre resmi

Aķarşu çevre yañı bāğ u būstān
Müzeyyen gūşeleri pür-gülistān

Niçe müddet karār eyledük anda
Melāl iken dil ü cān oldı ħande

Refāhiyyet bulup sürdük şafāyı
Unutduķ evvel olan mācerāyı

Dırāz itmeyelüm sözi iñen çok
Dinürse her sözün pāyānı ħōd yok

Yaturdum bir gice vaķt-i seĥer-ĥız
İrişdi sem'e çok söz-i dil-āviz

Ki ne söz her biri peykān-ver tır
Geçüp sīnemden itdi cāna te'sir

Cigere derdi odı kār qaldı
İñildi bıçğusıyla bağrı deldi

Revānuñ sūzı şöyle aldı şabrın
Şanasın bey' idüben virdi mihrin

Göñülde niçe kaşrlar oldı bünyād

Olur her gūşede kılduqça feryād

Göñüle niçe revzenler açıldı

Niçe dürlü hayālāt yāda geldi

Niçe muğlaqları fikr ile buldum

Düşürüp bir araya nazm kıldum

Dimişdüm evvel anda ibtidāsın

Şorarsañ kanda oldı intihāsın

İç-il'de var-durur bir şehr Ermen

Niçe müddet olupdı bize mesken

Müfîd ü mu'tedil āb u hevāsı

Bulnür anda her dil muqtezāsı

...

*Bu kişverler ki dinür **pādişāhî***

Sezādur tahtı vü lāyık külāhı

...

*Dağı **şevkinedür nazm-ı kitābuñ***

Sebeb kılet gözüm degdügi ābuñ

*Tamām eyleyelüm **devlet du'āsın***

*Diyelüm şeh-i **Ermen** mācerāsın*

Niçe zevk ü temāsā itdük anda

Şeh ü hākān-ı 'ālem devletinde

Biraz vaqt itdük anda 'ıyş u hengām

Kitābı dağı anda kılduq itmam

O şöhetler ki yād old' evvelinde
Ki ya'ni her kiři itse elinde

Giçürse '**işret ü zevk** ile 'ömrin
Uyuban **nefse** şısa **Ĥakk'**uñ emrin

...

Dimek olur ki aldanmañ şafāya
Şoñında tuş ider derd ü belāya⁷⁹

(Fakîrî)

79 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 176-178, 181, 182.

Ek 2

Dolabnâme'de Alegorik Olarak Öteki-Ben-Anlatısı Cem Sultan'dan Bahseden Bölümü

(Ağacın dostu hayvanlara seslenişinden alıntılar)

Dönüben didüm i münisân-ı cân
Baña zulm itmek diler **devr-i zamân**

Çılmağ ister 'ömrümüñ **milkin** harâb
Eylemek diler vücûdumı tûrâb

Beni sizden ayru düşürmek diler
Hûnî çeşmi kanuma dışın biler⁸⁰ (Fakîrî)

(Hayvanların cevabından alıntılar)

Bu nice hicrân olur kim bir demi
Bir pula muhtâc ider **Şâh-ı Cem'i**

Bunu diyüp her birisi kıldı yas
Lâl oluban itmediler **bezm-i hâş**

Dirler idi kim nereye varalum
Yâ İlâhî **kime mihmân olalum**

Sen esirge kullaruñuz çün bizi
Ger eger başda ese **kara yazı**

80 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 58.

Dönüben dirlerdi ki olma melâl
Âhiret haqqın bize eyle helâl

Ol kadar zevk itmişüz säyeñde hem
Biñde biri vaşfın idemez kalem

Niçe dürlü 'ıys u demler eyledük
Şäyet ola kim 'abes söz söyledük

Hâtırıñ bāşed bize kalmış ola
Cürmümüz luţfuñla 'afv itseñ n'ola

İy bizüm cān u gönülden yārümüz
Mihri cānda şaqlanan dildārumuz

İy **bizüm** ermişümüzün menzili
Ve'y **bizüm iclāsumuzuñ maḥfli**

İy bize mūnis olan her nesnede
İy bize hem-demlik iden ğamda da

Şimdi n'olduñ kim saña ğam buldı yol
Şāduñı terk idüben olduñ melül

Bunı diyüben iderlerdi fiġān
Dirler idi dehr elinden el-amān

...

Elvedā' idüp benümle her biri
Ol ğice çıkardılar şubḥı diri⁸¹

(Fakîrî)

81 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 159, 160.

Ek 3

Fakîrînin Amasya'da Gördüğü Su Dolabı İle Diyalogundan Alıntılar

Hayrete şol resme varmışdı **özüm**
Dağı uyhu görmemiş idi gözüm

...

Nāgeh irdi sem'üme bir bang-ı zār
Bağrumı deldi vü itdi cāna kār

...

Gāh olur kim şöyle söyler sūzināk
Şanurın **kend'özini** kıılır helāk

Arasın kesmeyüben kıılır fiğān
Ne tırur bigi ne hōd olur revān

...

Didüm aḥvālũñ nedür kim **iy dolāb**
Ney bigi bağıruñ delük çeşmũñde āb

Gice gündüz neyçü yok sende qarār
Ne için böyle kıılırsın āh u zār

...

Bu su'āli gūş idüben inledi
Hāl dili ile dönüben söyledi

...

Bir **şanavberdüm** ulu bir tağda ben
Reşk iderdi kıaddüme serv ü çemen

...

Ṭübā'dan ḵaddüme irdükçe şabā
Getürürdi cān u dilden merḥabā

...

Bu şafā içinde bir gün nāgehān
 İrdi serv ḵatumuza birḵaç cevān

...

Doğradılar bağrumı nacağ ile
 Dağladılar cāmı furḵat dāğ ile

İñleyü indüm yire urdum yüzi
 Çarḥ-ı dūnuñ gözine şaçdum tozi

...

Geldiler bir gün biraz ādem bile
Ḵaşd-ı dölāb içün aldılar ele

...

Ol sebeddendür benüm çok **furḵatüm**
 Ol eceldendür ziyāde **gurbetüm**

Anuñ içündür bu iñildi fiğān
 Bunca **furḵat** bende nic' olsun nihān

...

Añuban evvelki ḥāl-i 'ālemüm
 Ṭutarın sūz ile kendü mātemüm

...

Bunu didi daḥı açmadı dehen
 Fikr ile ḵaldum bu kez ḥayretde ben⁸²

(Fakîrî)

82 Öztoprak ve Alvan, *Fakîrî Dolabnâme*, 150, 151, 154, 155, 157, 162-164.

Kaynakça

- Altınışik, Muhammet Emin. "Nihâni'nin Manzum Hac Seyâhatnâmesi." *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi Özel Sayı 1* (2023): 715-736.
- Alvan, Türkan. *Benim Adım Dertli Dolap Türk Edebiyatında Dolabnâme*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021.
- Âşık Çelebi. *Meşâirü's-Şuarâ*. Hazırlayan Filiz Kılıç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Beyânî. *Tezkiretü's-Şuarâ*. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- Donuk, Suat. "Servet Mahlaşlı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Hac Seyâhatnâmesi." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi SUTAD* 41 (Bahar 2017): 13-38.
- Evlîya Çelebi. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2 cilt. Hazırlayan Robert Dankoff ve diğerleri. İstanbul: YKY Yayınları, 2011.
- Fazlıoğlu, İhsan. *Fuzûlî Ne Demek İstedi?* İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- , "Hoşça Bak Zâtına": İslâm-Osmanlı Ben Anlatıları Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme." *Ceride* 1: 2 (Aralık 2023): 1-11.
- , "Öz.Ne'nin Kıyâmı: 'Ben', 'Biz' ve 'Kendilik' Hakkında Nazarî Bir Çözümleme." *Ceride* 1, no. 1 (Haziran 2023): 45-63.
- , *Kendini Aramak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- , *Kendini Bulmak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Fazlıoğlu, Şükran. "Öteki Üzerinden Kendini Ele Vermek: Ali Mubârek'in Alemud-dîn'inde Ben-Anlatısı Arkeolojisi." *Ceride* 1, no. 2 (Ocak 2024): 102-120.
- Hucvirî. *Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*. Çeviren Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- İbn Arabî. *Fususü'l-Hikem*. Çeviren Ekrem Demirli. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006.
- , *Fütuhât-ı Mekkiyye Âlemin Yararılışı*. Çeviren Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayınları, 2016.
- , *Varlık Ağacı: Şeceretü'l-Kevn*. Çeviren Hüseyin Şemsi Ergüneş. Hazırlayan Ercan Alkan ve diğerleri. İstanbul: İz Yayınları, 2010.
- İlgürel, Sevim. "Abdurrahman Hibri'nin Menâsik-i Mesâlik'i." *Tarih Enstitüsü Dergisi* 6 (1975): 110-128
- İnalçık, Halil. "Tımar." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi/DİA*, 41: 170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İsen, Mustafa. *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı/AKM Yayınları, 1994.
- Kafadar, Cemal. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Karahasanoğlu, Selim. "Ben Anlatıları." *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*. Editör Mehmet Yaşar Ertuş, 280-84. İstanbul: İdeal Kültür Yayınları, 2019.
- , "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları." *Turkish History Education Journal TUHED* 8: 1 (2019): 217-218.
- , Selim. "Niçin Çıkıyoruz?" *Ceride* 1: 1 (Haziran 2023): 5-23.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şuarâ*. 2. cilt. Hazırlayan İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. Hazırlayan Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Latîfî. *Tezkiretü's-Şuara ve Tabsıratü'n-Nuzemâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı/ AKM Yayınları, 2000.
- Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Katı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Nev'îzâde Atâyî. *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmîleti's-Şakâ'ik*. 2.cilt. Hazırlayan Suat Donuk ve Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı/TYEKB Yayınları, 2017.
- Öztoprak, Nihat ve Türkan Alvan. *Fakîrî Dolabname*. İdeal Kültür Yayınları, 2022.
- Riyâzî Muhammed Efendi. *Riyâzü's-Şuarâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Schimmel, Annemarie. *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri: İslama Görüngübilimsel Yaklaşım*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2004.
- Schulze, Winfried. "Ben-Anlatıları: Tarihteki İnsana Yakınlaşmak mı? 'Ben-Anlatıları' Konferansı Üzerine İlk Değerlendirmeler". *Çeviren Tuğba İsmailoğlu Kacı, Ceride* 1: 2 (2023): 121-143.
- Sinan Paşa. *Tazarru'nâme*. Hazırlayan Mertol Tulum. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı/TYEKB Yayınları, 2014.
- Şehzâde Alaaddin Gaybî. *Kaygusuz Abdal Külliyyâtı*. Hazırlayan Abdurrahman Güzel. Ankara: Türk Dil Kurumu TDK Yayınları, 2021.
- Şengün, Necdet. "Fakîrî ve Manzum Hikâye-i Ashâb-ı Kefî'i." *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019): 364-392.
- Tahirü'l-Mevlevî. *Edebiyat Lugatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- Tatcı, Mustafa. "Yünus Emre." *Fetih ve Medeniyet Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi* 1, no.2 (Nisan 2021), 10-27.
- , *Âşık Yünus*. İstanbul: H Yayınları, 2008.
- , *Yünus Emre Divânı*. İstanbul: H Yayınları, 2010.
- Yörük, Doğan. "Karaman Eyaletinde Osmanlı Tımar Düzeninin Tesisi 1483." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25, no. 40 (2006): 186.
- Yuvacı, Bünyamin. *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhtevâ*. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2014.

Elektronik Kaynaklar

- "The Noria al-Muhammadiya." *Norias of Hama* içinde. Wikipedia.org (Erişim: 30.04.2024). https://en.wikipedia.org/wiki/Norias_of_Hama#/media/File:Norias_of_Hama,_Orontes_River,_Hama,_Syria.jpg
- Huber, Gerhard. "Water wheel in Hama." Nisan 2009. (Erişim: 30.04.2024). https://global-geography.org/af/Geography/Asia/Syria/Pictures/Bosra/295_Wasserrad
- "Fıstık Çamı." Wikipedia.org (Erişim: 30.05.2024). https://tr.wikipedia.org/wiki/F%4%B1st%C4%B1k_%C3%A7am%C4%B1